

MOTIEJAUS KAZIMIERO SARBIEVIJAUS AKMENS PAŠVENTINIMAS (SACRA LITHOTHESIS): ŽANRO PROBLEMA

Skirmantė Šarkauskienė

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto
Lietuvių filologijos katedros docentė

Ankstyvuojų kūrybos laikotarpiu (1618–1622) Motiejus Kazimieras Sarbievijus rašė proginius panegirinio pobūdžio kūrinius, kurie buvo įtraukti į viena ar kita proga išleistus poezijos rinkinius: *Sveikinimai vyskupui Stanislovui Kiškai*¹, *Nuolanki padėka*², *Vestuvių dovanos*³,

*Akmens pašventinimas*⁴. Daugelis į šiuos leidinius patekusių poetinių tekstų – epigramų, poemėlių, odžių – buvo išspausdinta Sarbievijaus poezijos rinktinėse ir sudaro svarbią jo lyrikos dalį. Kita vertus, norėdami apibrėžti poeto ankstyvuosius kūrinius žanriniu požiūriu, privalome analizuoti visą leidinį, o ne pavienius jo tekstus. Minėti Sarbievijaus veikalai atliko panegirinę funkciją, todėl gali būti laikomi panegirikomis. Atsižvelgdami į leidinio pasirodymo progą, šias panegirikas galime skirstyti į sveikinimus (*Sveikinimai vyskupui Stanislovui Kiškai*), epitalamijus (*Vestuvių dovanos*) ir kt. Svarbus kriterijus kūrinio žanrui nusakyti yra paties veikalo forma (pateikimas bei struktūra, pvz., em-

¹ Katkevičiaus Kražių gimnazijoje besimokančio jaunimo sveikinimai, pareikšti šviesiausiam ir galingiausiam ponui, dėl Dievo malonės Žemaičių vyskupui Stanislovui Kiškai, didžiai laukto pirmojo atvykimo į savą vyskupystę proga. Vilniuje, Akademijos spaustuvėje, 1618 (*In primo optatissimo[ue] illustrissimi ac reverendissimi patris et domini, d. Stanislai Kiszka Dei gratia episcopi Samogitiae in suum episcopatum aduentu gratulationes a studiosa juventute gymnasii Chodkiewicziani Crosnen[sis] Societatis Iesu oblatae*, Vilnae: in typographeo Academico, 1618).

² Nuolanki padėka... šviesiausiam ponui p. Jonui Karoliui Katkevičiui... Kražių Apolono sukurta ir Kražių Jėzaus draugijos Katkevičiaus kolegijos savo dosniajam statytojui išsakyta. Vilniuje, Akademijos spaustuvėje, 1619 (*Obsequium gratitudinis... Illustrissimo Domino D. Ioanni Carolo Chodkiewicz... ab Apolline Crosensi persolutum atque a gymnasio Crosensi collegii Chodkiewicziani S. I. tanquam munificentissimo rectori oblatum*. Vilnae: typis Academ[icis] Societatis Iesu, 1619).

³ Vestuvių dovanos, tarpininkaujant Garbei ir Šlovei šviesiausiems sužadėtiniams p. p. Jonui Stanislovui Sapiegai... ir Onai Katkevičiūtei... įteiktos Vilniaus akademijos vardu [1620 metais] (*Hymenodora Honore et Gloria internunciis almae Academiae Vilnensis nomine illustrissimis sponsis d. d. Ioanni Stanislao Sapieha... atque Annae Chodkiewicziae... oblata* [anno 1620], Vilnae: typis Academicis S. I., 1620).

⁴ Akmens pašventinimas, pradedant Didžiąjai Mergelei Motinai skirtos bažnyčios statybą, Kražių kolegijos Jėzaus Draugijos tėvų... dėl... Jono Karolio Katkevičiaus... dosnumo iškilmingai atšvestas, tos pačios Katkevičiaus kolegijos studijuojančio jaunimo aprašytas ir to paties Dosniausio Fundatoriaus garbei išspausdintas Vilniuje, Akademijos Jėzaus Draugijos spaustuvėje, 1621 Viešpaties metais (*Sacra Lithothesis in prima templi, Magnae Virgini Matri dedicati, erectione a patribus collegii Crosensis Societatis Iesu... liberalitate ... Ioannis Caroli Chodkiewicz... fundati auspiciato celebrata, ab eiusdem collegii Chodkiewicziani studiosa iuventute descripta... et oblata* Vilnae: typ. Acad. S. I., 1621).

bleminė), teksto elementai, rodantys, kaip autorius suvokė jo atlikimą (teatrinė inscenizacija, deklamacija). Šiame straipsnyje, vadovaujantis išvardytais kriterijais, bus bandoma apibrėžti vieno iš ankstyvųjų Sarbievijaus kūrinį – *Akmens pašventinimo* žanrą.

1621 m. Kražiuose, greta jėzuitų kolegijos, buvo padėtas ir iškilmingai pašventintas Šv. Mergelės Marijai skirtos bažnyčios kertinis akmuo. Tais pačiais metais Vilniaus akademijos spaustuvėje buvo išspausdintas graviūromis iliustruotas epigramų ir odžių rinkinys *Akmens pašventinimas*.

Leidinio dedikatas Jonas Karolis Katkevičius (1560–1621) – Žemaitijos seniūnas, vyriausiasis LDK kariuomenės vadas, labiausiai pasižymėjęs karuose su Švedija ir Turkija. 1605 m. įvykęs mūšis ties Salaspiliu, kurio metu Katkevičius su palyginti nedidele armija per keletą valandų sutriuškino kur kas didesnes švedų pajėgas, išgarsino karvedį ne tik Lietuvoje ir Lenkijoje, bet ir visoje Europoje. Atvykęs į Vilnių nugalėtojas buvo iškilmingai pasveikintas, miesto aikštėje priešais Šv. Stanislovo katedrą buvo suvaidintas vaidinimas⁵. Katkevičiaus pergalę prie Salaspilio išaukštino švedų kilmės Vilniaus universiteto profesorius, jėzuitas Laurencijus Bojeris 1606 m. sukurtoje poemoje *Karolomachija*⁶. Katkevičius garsėjo ne tik kaip talentingas karvedys, bet ir kaip dosnus fundatorius. 1610–1617 m. savo lėšomis jis pastatė bažnyčią Kretingoje, 1616 m. Kražiuose įsteigė jėzuitų

kolegiją⁷. Padėką fundatoriui jėzuitai išreiškė minėtu poezijos rinkiniu *Nuolanki padėka*, kurį sudarė Kražių Apolono vardu pasivadinusio Sarbievijaus sukurtos epigramos ir poema, bei elogijai, dėl kurių autorystės abejojama⁸. Švč. Mergelės Marijai skirtą bažnyčią Kražiuose Katkevičius pradėjo statyti rengdamasis žygiui prieš turkų imperatorių Osmaną. Katkevičiaus vadovaujama Lietuvos ir Lenkijos kariuomenė nugalėjo kur kas didesnę turkų armiją Chotino mūšyje 1621 m. rugsėjo 3 d., tačiau netrukus, rugsėjo 23-iają, žymusis karvedys mirė, išsekintas nuovargio.

Akmens pašventinimas buvo parašytas ir išspausdintas, siekiant įamžinti kertinio bažnyčios akmens šventinimo iškilmes ir atsidėkoti fundatoriui už dosnumą. Poezijos rinkinys pasirašytas Kražių kolegijos studentų vardu, tačiau neabejotinai yra sukurtas Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus: čia pateiktos odės ir epigramos vėliau buvo perspaudintos poeto kūrybos rinktinėse⁹. *Akmens pašventinimo* I ir II odes (*Huc o beatis cincta cohortibus* ir *Quis liberalis pectora Caroli*), daugiau ar mažiau modifikuotą, Sarbievijus įdėjo į pirmąjį savo eilėraščių rinkinį, išėjusį Kelne 1625 m.¹⁰, IV odė (*Divum locatus consilio Lapis*) išspausdinta 1628 m. Vilniuje pasirodžiusiame rinkinyje¹¹. Vėliau didesnė *Akmens pašventinimo* dalis perspausdinta A. Naruševičiaus parengtoje Sarbievijaus kūrybos rinktinėje¹². Vi-

⁷ Lėšų būsimai kolegijai Katkevičius skyrė 1614 m., 1616 m. kolegijos gramatikos klasė pradėjo veikti mediniame pastate, 1618 m. pašventintas kertinis mūrinio kolegijos pastato akmuo.

⁸ Narbutas, 1998, 296.

⁹ Narbutas, 1998, 293.

¹⁰ *Lyrorum Libri tres*, Coloniae Agrippinae: Sump-tibus Bernardi Gualteri, 1625.

¹¹ *Lyrorum libri III, epigrammatum liber I*, Vilnae: Formis Academicis Societatis Jesu, 1628.

¹² *Reverendi Patris Mathiae Casimiri Sarbiewski e Societatis Iesu Poemata ex vetustis manuscriptis et variis codicillis olim ab authore dissimulato nomine editis, deprompta et in unum collecta*, edidit Adamus Naruszewicz, SJ, Vilnae: In typographia regia Academiae et Universitatis Societatis Jesu, 1757.

⁵ Zaborskaitė, 1981, 63; Ulčainaitė, 2001, 68.

⁶ *Karolomachija*, kurioje pasakojama apie laimingą... pergalę... laimėtą... Jono Karolio Katkevičiaus mūšyje su... Sudermano kunigaikščiu Karoliu... Livonijoje prie Kircholmo... karalaičiui Vladislovui Kristupo Zavišos... skirta. Vilniuje, Jėzaus draugijos akademijos spaustuvėje, 1606 (*Carolomachia. Qua felix victoria ...per... Ioannem Carolum Chodkiewiczium... de Carolo duce Sudermaniae... a. d. 1605 in Livonia sub Kyrkholmum reportata, narratur... principi Wladislao a Christophoro Zawisza... Vilnae, typ. Acad. S. I., 1606*).

si *Akmens pašventinimo* eilėraščiai sudėti į T. Valo parengtus poeto raštus¹³. T. Valas nepateikia vientiso *Akmens pašventinimo* teksto: odės išspausdintos odžių, epodžių, kiti eilėraščiai – epigramų skyriuose. Po antrašte *Akmens pašventinimas* randame keturių leidinio graviūrų atpasakojimus ir šešis trumpus eilėraščius¹⁴, kurie pakartotinai išspausdinti prie epigramų. Leidėjas nurodo, jog rėmėsi Naruševičiaus parengtu Sarbėvijaus raštų leidimu ir originalo, surasto Krokuvoje, Čartoriskių bibliotekoje, aprašu, kurį gavo iš savo bičiulio¹⁵. *Akmens pašventinimo* pirmoji odė, atsižvelgiant į ankstesnius Sarbėvijaus poezijos leidimus, yra pateikta kaip antrosios lyrikos knygos vienuoliktoji odė (*Lyric*. II, 11), antroji – kaip antrosios knygos septynioliktoji (*Lyric*. II, 17), trečioji – kaip epodžių knygos šešioliktoji epodė (*Epod*. 16), ketvirtoji – kaip trečiosios lyrikos knygos dvidešimt septintoji odė (*Lyric*. III, 27). Atkreiptinas dėmesys, jog į rinktinę buvo sudėti ne *Akmens pašventinimo* originalo, bet vėlesnių Sarbėvijaus poezijos leidimų tekstai, todėl tarp jų esama skirtumų. Pavyzdžiui, *Akmens pašventinimo* antrąją odę, šiek tiek modifikavęs ir sutrumpinęs, Sarbėvijus pavadino „Apolonui“ (*Ad Apollinem*) ir dedikavo imperatoriui Ferdinandui II. Sarbėvijaus modifikuota ir pirmoji *Akmens pašventinimo* odė, trečioji sutrumpinta vienu posmu, o ketvirtoji sutampa su originalo tekstu.

Kaip ir daugelis to meto proginių leidinių, *Akmens pašventinimas* pradedamas herbiniu eilėraščiu, išspausdintu po dedikato herbo atvaizdu (stema). Čia išvardijami Katkevičiaus herbo simboliai – Ginklai (*Tela*), Kryžiai (*Cruces*), Grifas (*Gryphs*), Pasaga (*Calx*), Trys Upės (*tria*

flumina), Plunksnos (*pennae*) – „sutartinai skelbiantys Katkevičiaus šlovę“ (*in Chodkieviciana consona Laude sonant*). Daugelio šių ženklų panegirines interpretacijas rasime kituose rinkinio eilėraščiuose.

Prozinėje Stanislovo Šemetos dedikacijoje iškeliama dvi svarbiausios Katkevičiaus dorybės: karinė narsa (*virtus militaris*) ir dosnumas (*liberalitas*). Čia taip pat atskleidžiami kūrinio parašymo motyvai: juo norima atsidėkoti fundatoriui už dosnumą, tikimasi, jog ši dovana padės atitrūkti nuo karo rūpesčių. Paskui pateikiamas eilėraštis, skirtas pagrindiniam Katkevičių giminės herbo simboliui – Grifui. Čia vaizduojamas kovai su turkais besirengiantis Grifas – paties dedikato metonimija.

Toliau leidinys skirstomas į keturias dalis, kiekviena turi pašlovinti kokią nors dedikato dorybę – pamaldumą (*pietas*), dosnumą (*liberalitas*), teisingumą (*iustitia*) ir tvirtybę (*fortitudo*). Kiekviena dalis – tai tam tikra atvaizdo ir tekstų kompozicija, kurią sudaro: graviūra su ją komentuojančiomis inskripcijomis, vienuolikaškiemeniu metru parašytas eilėraštis, turintis inskripciją, epigrama, taip pat turinti inskripciją, ir odė, parašyta alkajine strofa.

Pagrindinė visų graviūrų figūra – pats Karolis Katkevičius. Pamaldumo dorybę iliustruojančiame raižinyje jis pavaizduotas klūpantis prieš Švč. Mergelės Marijos altorių. Danguje matome šaudančias patrankas, Grifą, kuris laiko degantį kardą. Karolį, Marijos altorių ir kertinį akmenį, pavaizduotą pirmajame raižinio plane, supa ginkluotų angelų būrys. Virš graviūros esanti inskripcija skelbia: „Aukštybės rūpinasi žemės gyventojais“ (*Supera imis opitulantur*), o apačioje – „Žemės gyventojai aukštybėms dėkoja“ (*Ima superis gratantur*). Piešinį komentuojantys eilėraščiai taip pat turi inskripcijas, atstojančias pavadinimus. Pirmojo eilėraščio inskripcija „Tau tarnauja dangus“ (*Tibi militat aether*), antrojo –

¹³ *Mathiae Casimiri Sarbiewski e Societate Jesu Poloni Poemata omnia, editio omnium, quae adhuc prodierant, longe plenissima*, edidit Thomas Wall, SJ, Staraviesiae: Typis et sumptibus collegii SJ, 1892.

¹⁴ *Poemata omnia*, 1892, 364–367.

¹⁵ Wall, 1892, 550.

„Aukštybės rūpinasi mirtingaisiais“ (*Superis mortalia curae*). Pirmajame eilėraštyje remiamasi herbine simbolika: kalbama apie Grifą (Katkevičių), pakilusį prieš turkų Mėnulių (Turkiją), prie Gimdytojos aukurų kviečiami Lenkijos ereliai (lenkai). Šiame eilėraštyje dar sakoma, jog ginklai ir Grifas gabenami dangumi debesų, oro, vėjų vežimais (šių mintį iliustruoja raiziny). Tu norima pabrėžti, jog patys dangaus gyventojai teikia Katkevičiui pagalbą. Epigramoje nusileidęs iš dangaus būrys (graviūroje pavaizduoti angelai) kviečiamas globoti bažnyčios statybos pradžią. Bažnyčios svarba akcentuojama ją paverčiant kosminio vyksmo – žemės ir dangaus susijungimo – vieta: „Bažnyčios šaukia dievus, dievai rūpinasi mirtingaisiais, / Ir Dangus, ir Žemė draugiškai sujungia rankas“. (*Templa vocant superos, superis mortalia curae/ Et socias iungunt Terra Polusque manus.*) Būdama tarpininkė tarp žemės ir dangaus, tarp mirtingųjų ir dievybių, bažnyčia garantuoja žemės gyventojams dievų paramą. Galima numanyti, kad ir pats bažnyčios statybos iniciatorius Katkevičius laikomas tikinčiuju ir „aukštybių“ tarpininku.

Pamaldumo temai skirta I odė, pradedama invokacija, skirta Švč. Mergelei. Ji meldžiama nepaisyti kitų pasaulio šalių kvietimo ir aplankyti Žemaitiją. Čia Sarbievijus imituoja Horacijaus odes, skirtas Fortūnai (*Carm.* I, 35) ir mūzai Kaliopei (*Carm.* III, 4)¹⁶. Reikšdamas džiaugsmą dėl Švč. Mergelės pasirodymo, Horacijaus strofą: *Auditis, an me ludit amabilis/ insania? audire et videor pios/ errare per lucos, amoenae/ quos et aquae subeunt et aurae* (*Carm.* III, 4, 5–9 eil.)¹⁷ poetas perfrazuoja į:

¹⁶ Daukšienė, 2004, nepublikuota konferencijos medžiaga.

¹⁷ Horatius, 1907, 79.

Ką nors jūs girdit? Ar gal mane klaida/ svaigi vilioja? Rodos, kažką girdžiu/ ir vaikštau po šventuosius gojus,/ dvelkimo ir tyro vandens gaivintus. Vertė H. Zabulis, *Horacijus*, 1997, 120.

Vidētis, an me ludit amabilis/ Imago Divae? iam videor pios/ Audire plausus, et sonantes/ Caeruleum per inane currus (Ode I, 34–37 eil.)¹⁸. Romėnų likimo deivė Fortūna Horacijaus odėje iškyla kaip pasaulio valdovė, ji prašoma suteikti pagalbą Augustui, rengiančiam žygi į Britaniją. Odėje, kuri pradedama mūzos Kaliopės kvietimu, Horacijus šlovina mūzas kaip Augusto karo žygių globėjas. Pasinaudodamas paralelėmis su antikinėmis dievybėmis, Sarbievijus suteikia Mergelei Marijai pasaulio valdovės, lemiančios žmonijos likimą, bei karių globėjos statusą.

Dosnumo dorybei skirto raizinio pirmajame plane matome krėsle (simbolizuoja seniūno pareigas) sėdintį Karolį. Už jo – didžiulė dieviškosios malonės taurė, iš kurios į tris mažesnes taures srūva vandens srautai. Vienas iš jų leidžiasi ant paties Karolio, kitas – ant karinės tvirtovės, trečias – ant bažnyčios. Šie srautai – aliuzija į heraldinį Katkevičiaus Trijų Upių ženklą. Graviūros viršuje inskripcija: „Ne šlaksto, bet lieja“ (*Non spargit, sed rigat*), apačioje – „Dovana grįžta dovanotojui“ (*Munus in authorem redit*). Eilėraščiuose trijų upių ir trijų srautų įvaizdis pagnėgriškai interpretuojamas kaip ypatingo dėkoto dosnumo simbolis. Pirmajame eilėraštyje Katkevičiaus dosnumo upės lyginamos su laimingosios Amerikos aukso upėmis¹⁹. Epigramoje, pavadintoje „Sau, Tėvynei, Dievui“ (*Sibi, Patriae, Deo*), detalai aiškinama herbinio Trijų Upių ženklo simbolika. Viena upė arba šaltinio srovė – tai dovanos, skirtos seniūno ir karo vado pareigoms eiti, didesnė srovė – dovanos tėvynei, didžiausia srovė – dovanos Dievui²⁰.

¹⁸ Ar matot? Mielas veidas švenčiausios gal/ Mane klaidina? Regisi, kad girdžiu:/ Vežimai per dangaus platybes/ dunda, juos lydi šventi plojimai. Vertė O. Daukšienė, *Motiejus Kazimieras Sarbievijus*, 1995, 117.

¹⁹ Patiejūnienė, 1998, 177.

²⁰ Tokia interpretacija pagrįsta grafiniu herbinio Trijų Upių ženklo vaizdavimu – tai trys skirtingo ilgio „juostos“, išdėstytos horizontaliai: apačioje trumpiausia, viduryje ilgesnė, viršuje ilgiausia.

Karloio dosnumą šlovinančioje II odėje taip pat pasinaudota upių motyvu. Apdainuoti Katkevičiaus aukso upes kviečiamas pats Apolonas. Dedicato dosnumas lyginamas su Gango, Hermo ir Indo upėmis. Pabrėžiama, jog Katkevičius galingas ne turtais, bet darbais (*Usuque rerum non opibus potens*), jis neužkasa savo turtų (*non nitentem detenabrat tumulis Monetam*), o skiria juos Švč. Mergelės bažnyčiai statyti. Taigi visuose eilėraščiuose dosnumo dorybę Sarbievijus traktuoja krikščioniškai – kaip pamaldumo, dievotumo išraišką. Šis eilėraštis sukurtas imituojant Horacijaus odę (*Carm. IV, 14*), kurioje šlovinamas Romos imperatorius Augustas Oktavianas. Horacijus vadina Oktavianą Italijos ir Romos globėju (*o tutela praesens Italiae dominaeque Romae*), dėl karo žygių garbinamu visame pasaulyje. Nors Sarbievijus, imituodamas šią odę, siekia išaukštinti ne dedicato karines pergales, bet dosnumą, akivaizdu, jog siekiama Katkevičių prilyginti imperatoriui, kurio valdymas romėnų istorijoje vadinamas „aukso amžiaus“ vardu. Tikriausiai neatsitiktinai Karolio dosnumui apibūdinti pasirinktos „tekančio aukso“ (*fluens aurum*), „aukso lietaus“ (*aurifer nymbus*) metaforos. Dosnumu bei pamaldumu (statydamas bažnyčią) Katkevičius pelnys Švč. Mergelės palankumą ir ji padės laimėti pergalę, kuri atneš tėvynei taiką ir gerovę („aukso amžių“).

Teisingumui skirtoje atvaizdo ir dviejų eilėraščių kompozicijoje daugiausia dėmesio skiriama herbiniam Katkevičių Kardo ženklui. Raižinyje Karolį matome sėdintį prie stalo, ant kurio – skaičiais išmarginta lentelė. Karvedys žvelgia į besiartinančią turkų armiją. Viršutinės raižinio dalies centre pavaizduotas kardą laikantis Grifas, kairiajame kampe – iš debesų kyšanti ranka, laikanti kardą (embleminis Dievo teisingumo ženklas).

Pirmoji raižinio inskripcija skelbia: „Mes esame gausūs“ (*Nos numerus sumus*), antroji –

citata iš Šventojo Rašto: „Suskaičiuosiu jus kardu“ (*Numerabo vos in gladio, Isaiae. 65*). Grafišką komentuojančiuose poetiniuose tekstuose Sarbievijus remiasi krikščioniškąja tradicija, pagal kurią kalavijas – teisingumo, teismo nuosprendžio, atskiriančio gėrį nuo blogio, simbolis (plg. graviūros simboliką). Pirmajame eilėraštyje sakoma, kad, išgirdęs Gando skelbiamą žinią apie tėvynei gresiančius tūkstantinius turkų būrius, Karolis pažada kardu suskaičiuoti priešą. Prieš eilėraštyje pateiktas visos kompozicijos pavadinimas „Teisingumas“ skaitomas kartu su inskripcija „Gali kardu išspręsti ginčus“ (*Potest dubias ferro distinguere lites*) sudaro vieną sakinį. Vadinas, kardo savininkas Karolis tapatinamas su teisingumu. Epigramoje kardo įvaizdis iškyla kaip bausmės, kurios nuspelnė turkai, metafora. Taigi Katkevičius, „kardu skaičiuojantis priešą“, laikomas Dievo bausmės, t. y. dieviškojo teisingumo, vykdytoju.

III odės pradžioje metaforiškai kalbama apie Lenkiją alinančius karus, dėl tėvynę užgriuvusių nelaimių netiesiogiai priekaištaujama negailingam Dievui. Paskui kreipiamasi į Mergelę Mariją, ji vadinama didžiąja Lenkijos globėja (*magna Poloniae tutela*), galinčia „sušvelninti Griausmininko Teisingumo liepsną“ (*tu Tonantis Iustitiae moderaris ignes*). Mergelės prašoma apginti nuo užgriuvusių nelaimių (*pelle ruentium turbam malorum*), padėti sarmatams ir jų vadui Karoliui kovoti su turkais. Šioje odėje pateiktas Marijos įvaizdis gali būti siejamas su Dzeuso dukterimi Atėne – miestų, valstybių, teisingo karo deive, galinčia svaidyti tėvo žaibus²¹. Eilėraščio pabaigoje reiškiamas tikėjimas, kad Mergelės Marijos globojamas Karolis įveiks priešą, taigi jis laikomas tėvyinės gelbėtoju. Šiame eilėraštyje Sarbievijus vėl imituoja Horacijaus odę (*Carm. I, 2*), skirtą Romos imperato-

²¹ Veteikis, 1999, 94.

riui Augustui Oktavianui. Antikos poetas savo kūrinį pradeda skelbdamas, jog Tėvas (*Pater*, t. y. Jupiteris) jau pakankamai ilgai siuntė romėnams išbandymus. Toliau pateikiami Romos valstybę niokojusių karų vaizdai. Romėnų tautos negandos traktuojamos kaip Jupiterio bausmė. Odės pabaigoje gelbėti Kvirino tautos, tapti cezariu kviečiamas „geradarės Majos sūnus“ (*almae filius Maiaie*) Merkurijus, kurį Horacijus tapatina su Augustu. Imituodamas šią odę, Sarbievijus Karolį prilygina Merkurijui (statydamas bažnyčią jis perima antikinio tarpininko tarp žmonių ir dievų funkcijas) ir kartu Augustui, atnešusiam romėnams taiką ir vadinamąjį „aukso amžių“. Svarbu ir tai, jog Horacijaus odė, kurią imituoja Sarbievijus, yra Antikos poeto mėginimas paskelbti pirmąjį valstybės asmenį dievu²². Akivaizdu, jog krikščionis poetas stengiasi pabrėžti Katkevičiaus ryšį su dievinamu, „šventu“ imperatoriumi ir taip suteikti panegirikos dedikatui šventumo aureolę.

Tvirtybės dorybei skirtos iliustracijos pirmajame plane – Švč. Mergelė, vienoje rankoje laikanti svarstyklės su palmių (pergalės simbolis) šakelėmis, kitoje – su kardais (kovos metafora). Katkevičius šioje graviūroje pavaizduotas jojantis ant žirgo savo kariuomenės priekyje. Piešinio viršuje, debesies fone, matome įvairius karinius atributus: patranką, šarvus, kardą, šalną, vėliavą, trimitą, būgnus. Virš graviūros pateikta inskripcija: „Taip pasveriamą mūsų viltis“ (*Sic nostra spes libratur*), apačioje – „Marsas ir pergalė krypta į mūsų pusę“ (*In nos Mars et victoria nutant*). Eilėraštyje, kurio inskripcija skelbia: „Marsas ir pergalė išlaiko vienodą svarstyklių lygį“ (*Premunt aequum Mars et victoria lancem*), kalbama apie raižinyje pavaizduotą ginklą lietu. Sakoma, jog tai Deivė Vadė siunčia Katkevičiui dangaus dirbtuvėse nukaltus ginklus. Epigramo-

je vėl kartojama, kad iš dangaus krintanys ginklai – Švč. Mergelės pagalba savo gerbėjui. Taigi Marija čia vėl prilyginama ginkluotai Atėnei, o pats Katkevičius – deivės globos nusipelnusiam Antikos herojui. Abiejuose eilėraščiuose pabrėžiama, jog pergalė pelnoma narsiai kaunantis. Pirmajame eilėraštyje pasinaudota Mergelės Marijos svarstyklių, kurias matome graviūroje, metafora: „Mergelė lygiomis svarstyklėmis sveria mūsų jėgas,/ lygiomis svarstyklėmis sveria mūsų palmes (pergales)“ (*Aequa ponderat in bilance vires,/ aequa ponderat in bilance palmas*). Epigramoje ta pati mintis reiškiamą pasitelkus semantinę opoziciją sudarančius „sunkaus kardo“ ir „lengvos palmės“ įvaizdžius. Šio eilėraščio inskripcija skelbia: „Sunkus kardas – lengva palmė (pergalė)“ (*Sub gravi ense palma levis*). Paskutinėje epigramos eilutėje ši sentencija perfrazuojama: „Kiekviena pergalė, esant tokiam vadui, bus lengva“ (*Omnis erit tanto sub Duce palma levis*). Taigi Katkevičius metaforiškai vėl tapatinamas su savo herbo ženklu – kardu, lengvai pelnančiu pergales.

IV odėje labiausiai akcentuojama naujos bažnyčios svarba: čia amžiams apsigyvens „aukštojo dangaus piliečiai“ (*superni aetheris cives*), „Didžiosios Motinos didybė“ (*Magnae Parentis maiestas*), čia bus atnašaujamos aukos, meldžiamasi, prašoma pagalbos Karoliui, kurią suteiks aukštybių gyventojai. Taigi kertinis akmuo, žymintis bažnyčios statybos pradžią, tampa visos valstybės gerovės simboliu. Siekdamas pabrėžti akmens svarbą, poetas pasitelkia personifikaciją, taip tarsi suteikdamas jam dievybės statusą. Esama analogijų tarp šios ir I leidinio odės, skirtos Mergelei Marijai: į Švč. Mergelę poetas kreipiasi: *sacri liminis hospita* – „šventojo slenksčio viešnia“, į akmenį: *dedicati liminis arbiter* – „pašventinto slenksčio liudininke“. Akmens raginimas žengti į tamsiąsias žemės gelmes primena Švč. Mergelės kvietimą nusileisti iš dan-

²² Zabulis, 1982, 188.

gaus aukštybių. Tikėtina, jog Sarbėvijaus pateikta akmens traktuotė remiasi krikščioniškąja tradicija, kurioje baėnyčios statybos pradėią žymintis kertinis akmuo laikomas Kristaus simboliu, nes jis buvo Naujosios Baėnyčios kūrėjas²³. Eilėrašėio pabaigoje dievų globojamam Karoliui linkima nugalėti turkus, pelnyti garbė ir šlovė.

Akmens pašventinimas, kaip ir kiti Sarbėvijaus panegirinio pobūdžio kūriniai, nėra vien dedikato dorybių ir nuopelnų pašlovinimas. Jame propaguojamos krikščioniškosios vertybės, atsispindi patriotinės autoriaus nuostatos. Poeto susirūpinimą tėvynės (ši sąvoka Sarbėvijui reiškia Lietuvą ir Lenkiją) likimu rodo ją griaušančių negandų vaizdai, priekaištai Griausmininkui, maldos Mergelei Marijai, Karolio, pasiryžusio gelbėti šalį, išaukštinimas. Katkevičiaus ir turkų sultono Osmano kovą Sarbėvijus traktuoja kaip krikščioniškų ir musulmoniškų pasaulio konfliktą, kuriame, autoriaus įsitikinimu, pergalė turi atitekti pirmajam²⁴. Taigi Karolis – ne tik tėvynės, bet ir krikščionių tikėjimo gynėjas. Pamaldumo, dosnumo, teisingumo ir tvirtybės dorybėmis pasižymintis, Dievo valią vykstantis, tėvynę nuo musulmonų turkų ginantis Katkevičius atitinka Kristaus kario (*Miles Christianus*) įvaizdį, funkcionavusį XVI–XVII a. Europos ir LDK kultūroje²⁵. Reikšmingai panegirinę Katkevičiaus charakteristiką papildė sąsajos su Horacijaus odėmis, skirtomis „dieviškajam“ Augustui pašlovinti: nugalėjęs musulmonus turkus Karolis atneš tėvynei ir krikščionių pasau-

liui „aukso amžių“. Kaip matome, dedikato panegirika kuriama jungiant krikščioniškąją ir antikinę tradicijas. Pažymėtina, jog panegirinės intencijos realizuojamos tiek literatūrinėmis, tiek grafinėmis priemonėmis.

Akmens pašventinimas dėl formalaus panašumo į literatūrinę emblemą LDK emblemikos tyrinėtojų E. Patiejūnienės ir J. Liškevičienės yra analizuojamas kaip šio žanro pavyzdys²⁶. Leidinio graviūros laikomos emblemos ikonos atitikmeniu. Sentencinio pobūdžio inskripcijos tapatinamos su lemomis, o eilėraščiai įvardijami kaip subskripcijos. Tiesa, literatūrologė Eglė Patiejūnienė pripažįsta, jog *Akmens pašventinimas* atspindi naujas embleminės kūrybos tendencijas, nes jame nesilaikoma kanoninės emblemos tridalyės struktūros: lema ne viena, o kelios, subskripcinių tekstų taip pat daugiau ir jie – nebūtinai epigramos²⁷. Meno istorikė Jolita Liškevičienė, daugiau dėmesio skirianti grafiniam atvaizdui, pastebi, kad leidinio „raižinys nėra užkoduojamas kaip ženklas, bet perauga į pasakojamojo pobūdžio iliustraciją“. Nors graviūrose esama embleminių simbolių (iš debesų kyšanti ranka, laikanti kardą), čia pateikiama ir istorinė medžiaga, vaizduojamas pats dedikatas, kiti „veikėjai“²⁸. Iliustracijos tarsi sudaro vientisą siužetinį pasakojimą: iš pradžių Katkevičius meldžiasi (I raižinys), paskui dalija dovanas (II raižinys), skaičiuoja priešus, t. y. kaunasi (III raižinys), ir pagaliau pelno pergalę (IV raižinys). Tyrėja daro išvadą, jog *Akmens pašventinimo* graviūros laikytinos „tarpine grandimi“ tarp tikrosios embleminės ikonos ir embleminės iliustracijos²⁹.

Taigi nei leidinio kompozicija, nei grafika neatitinka esminių emblemos žanrui keliamų rei-

²³ Liškevičienė, 2002, 162. Tokią interpretaciją galėtų patvirtinti pamaldumo temai skirta I graviūra, kurioje Karolis pavaizduotas besimeldžiantis ne tik Mergelei Marijai, bet ir akmeniui.

²⁴ „Antiturkiški“ motyvai leidžia *Akmens pašventinimą* laikyti lietuviškuoju prieš musulmonus turkus nukreiptų kūrinių, vadinamųjų „turciku“ (*turcicae*), itin paplitusių XVI–XVII a. Europos literatūroje, variantu. Patiejūnienė, 1998, 117.

²⁵ Liškevičienė, 2002, 163.

²⁶ Patiejūnienė, 1998, 175–177; Liškevičienė, 1996, 26–32.

²⁷ Patiejūnienė, 1998, 177.

²⁸ Liškevičienė, 1996, 32.

²⁹ Liškevičienė, *ten pat*.

kalavimų. Be to, teksto santykis su grafiniu vaizdu taip pat nėra grynai „emblemiškas“: interpretacijai, kuri atlieka panegirinę funkciją (tas nebūdinga emblemai, siekiančiai visų pirma didaktinių tikslų) pasirenkami ne embleminiai (tokių graviūrose ne tiek jau daug), bet herbiniai simboliai: Grifas, Kardas, Trys Upės. Šiuo požiūriu rinkinį būtų galima sieti su herbine poezija. Tiesa, jos sąveika su emblemika buvo būdingas XVI–XVII a. LDK proginės literatūros bruožas. Dėl išvardytų *Akmens pašventinimo* ir kanoninės emblemos skirtumų aptariamo leidinio nederėtų laikyti emblema, nors šio žanro įtaka kūrinio struktūrai nekvestionuotina.

Jėzuitų teatro tyrėja Vanda Zaborskaitė *Akmens pašventinimą* yra įtraukusi į „vaidinimų ir teatralizuotų reginių“ sąrašą, nurodydama, jog tai – „Kražių Kolegijos bažnyčios kertinio akmens pašventinimo iškilmės, kurioms parašyta M. K. Sarbievijaus „Šventa džiaugsmo giesmė Katkevičiaus įkurtai Kražių kolegijos bažnyčiai“³⁰. Iš tiesų leidinio pasirodymo aplinkybės, tam tikri paties teksto ypatumai leidžia daryti prielaidą, jog į *Akmens pašventinimą* sudėti eilėraščiai buvo deklamuojami iškilmių metu.

Šiai prielaidai pagrįsti yra svarbi aplinkybė, kad akmens šventinimo iškilmes surengė jėzuitai, nes bažnyčia buvo skirta jų kolegijai. Apie tai informuoja leidinio antraštė ir S. Šemetos prozinė dedikacija. Kaip žinome, teatras ir parateatriniai reginiai (eisenos, deklamacijos, inscenizacijos) buvo neatskiriama ir bene pati svarbiausia jėzuitų „kultūrinės programos“ (kontrreformacinės veiklos) sritis. Išlikusi medžiaga rodo, jog teatralizuoti renginiai Lietuvoje vyko visur, kur tik veikė jėzuitų kolegijos, o šiuos renginius organizuodavo ir aktyviai juose dalyvaudavo kolegijų profesoriai bei auklėtiniai³¹. Sąlyginai

šiuos renginius galima skirstyti į bažnytinių švenčių progoms skirtas iškilmes ir pasaulietines, susijusias su karalių bei didikų pasveikinimais, vyskupų ingresais, laidotuvių, vestuvių progomis, reikšmingais valstybei ir visuomenei įvykiais (karinės pergalės); akademinėmis šventėmis (mokslo metų pradžia, pabaiga)³².

Pagrindinė bažnytinių renginių forma buvo teatralizuota procesija. Įspūdinga eisena įvyko 1604 m. Vilniuje, kai iš Romos buvo atgabenta šv. Kazimiero vėliava. Procesijos aprašymas pateiktas austrų kilmės Vilniaus akademijos profesoriaus Kvirino Knoglerio³³ beveik 90 puslapių veikale *Šv. Kazimiero eisena*³⁴. Iškilmėse dalyvavo svarbiausi Lietuvos valstybės asmenys (tarp jų minimas ir Jonas Karolis Katkevičius), visų luomų miesto gyventojai, akademijos profesūra ir studentija. Eisenos metu skambėjo muzika, buvo giedamos giesmės. Specialiai šiai Eisenai buvo pastatytos simbolinės triumfo arkos, prie kurių buvo deklamuojamos eilės. Deklamacijose dalyvaujantys asmenys atliko angelų, mūzų, Vilniaus, Akademijos, jos mokslų (Re-

³² Trilupaitienė, *ten pat.*

³³ Austro Kvirino Knoglerio autorystė šiuo metu kvestionuojama. Čiurinskas, 2003, 29.

³⁴ „Šv. Kazimiero eisena, arba apie Šv. Kazimiero... popiežiaus Leono X pakelto į šventuosius, Vėliavą, atvežtą iš Romos miesto ir į Lietuvos sostinę Vilnių 1604 metais 6 dieną prieš gegužės idas su iškilminga eisena įneštą. Kvirino Knoglerio austro panegirika“ (*Pompa Casimiriana sive de labaro D. Casimiri Regis Poloniae... ex urbe transmissio et Vilnam Lithuaniae Metropolitim solenni pompa, ad 6. Idus Maii, Anno MDCIV illato, Quirini Cnogleri Austrii Sermo panegiricus*). Eisenos aprašymas – dalis veikalo „Šv. Kazimiero teatras, kuriame jo giminė, gyvenimas, stebuklai ir iškilminga eisena, surengta švenčiant jo atnaujintą apoteozę Vilniuje, Lietuvos sostinėje, 1604 m. gegužės 10 d., pavaizduota. Išleista ten pat, tais pačiais metais, Jėzaus Draugijos akademijos spaustuvėje“ (*Theatrum S. Casimiri, in quo prosapia, vita, miracula et illustris pompa in solempni eiusdem apotheoseos instauratione, Vilnae Lithuaniae metropoli V. Id. Maii, anno D[omi]ni M.DC.IV instituta graphice proponuntur. Editum ibidem, eodem anno, operis Typographicis Academiae Societatis Iesu.* [Vilnae, 1604]), skirto iškilmėms įamžinti.

³⁰ Zaborskaitė, 1981, 200.

³¹ Trilupaitienė, 1995, 114.

torikos, Istorijos ir kt.), dorybių (Teisingumo, Tvirtybės, Ištikimybės ir kt.) vaidmenis. Šią eiseną galima traktuoti kaip vientisą didelį vaidybinį spektaklį³⁵.

Panašiai buvo organizuojamos ir pasaulietinės šventės. 1579 m. Vilniaus kolegijos jėzuitai surengė iškilmingą karaliaus Stepono Batoro sutikimą su sveikinimais, deklamacijomis, visų kolegijos klasių mokinių pasirodymu. Literatūriniai tekstai buvo išleisti atskiru rinkiniu, pavadintu *Sveikinimai valdovui Steponui I*³⁶. Deklamacijose dalyvavo personifikuotos figūros – Religija, Respublika, Vilnius, Kolegija ir kt., – išsakydamos savo pagarbą bei prašymus³⁷. Panašios iškilmės Vilniaus akademijos jėzuitų buvo surengtos po dešimties metų, sutinkant karalių Zigmantą III. Iškilmių metu skambėjusi poezija sudėta į rinkinį *Sveikinimai valdovui Zigmantui III*³⁸. Tai ne tik eilėraščių rinkinys, bet ir iškilmių scenarijus, kuriame aprašoma, kokios turi būti triumfo arkos, kokie prie jų dera užrašai, piešiniai. Karalių sveikina angelai, berniukai, Jogailaičių giminės palikuonys (Jogaila, Kazimieras ir kt.), simboliniai gyventojų luomų atstovai, alegorinės figūros: Dorybė (*Virtus*), Prigimtis (*Natura*), Lemtis (*Fortuna*), Šlovė

³⁵ Kazlauskas, 1970, 158.

³⁶ Sveikinimai šviesiausiajam ir galingiausiajam valdovui Steponui I... sumanyti ir laimingiausia jo šventosios karališkosios didenybės atvykimo į Vilnių proga 1579 Viešpaties metais parašyti Jėzaus draugijos Vilniaus kolegijos studentų. Vilniuje, Mikalojaus Kristupo Radvilos spaustuvėje, 1579 (*Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi Stephano I... in fortunatissimum S. R. M. suae Vilnam adventum scriptae, Anno Domini 1579 a studiosis Collegii Vilnensis Societatis Jesu*. Vilnae: Typis Nicolai Christophori Radivili, 1579).

³⁷ Ulčinaite, 2003, 253.

³⁸ Sveikinimai šviesiausiajam ir galingiausiajam valdovui Zigmantui III... jo geidžiamiausio ir laimingiausio atvykimo į Vilnių proga išsakyti Vilniaus akademijos Jėzaus Draugijos. Vilniuje, Mikalojaus Kristupo Radvilos spaustuvėje, 1589 (*Gratulationes serenissimo ac potentissimo principi Sigismundo III... in optatissimo et felicissimo S. R. M. suae Vilnam adventu factae ab Acad[emia] Vilnensi Societatis Jesu*. Vilnae, typ. N. Ch. Radivili, 1589).

(*Fama*), Garbė (*Gloria*). Demonstruojami LDK valstybingumo simboliai: Lenkijos Erelis, Lietuvos Vytis, Žemaitijos Meška ir kt.³⁹

Panašios iškilmės vyko ir kitomis progomis. Teatralizuota forma pasižymėjo LDK valdovų ir didikų laidotuvės, vestuvės, tam tikrų valstybinių ar bažnytinių pareigų suteikimo ceremonijos. Jų metu statoma proginė architektūra, rengiamos iškilmingos procesijos, kuriose dalyvauja antikinės ir krikščionių mitologijos personažai, alegorinės figūros. Šventėje dalyvaujantys asmenys, teatralizuoto reginio veikėjai sako iškilmingas kalbas, deklamuoja poeziją. Iškilmių metu skambėję proziniai ir poetiniai tekstai išleidžiami atskirais leidiniais⁴⁰. Galima numanyti, jog dauguma visų spausdintų proginių kūrinių buvo skirta ne individualiam, bet viešam skaitymui, t. y. sceniniam pateikimui.

Be abejonės, Kražių kolegijos jėzuitai kertinio akmens šventinimo proga buvo surengę iškilmes. Tikėtina, jog *Akmens pašventinimas* – tų iškilmių metu skambėjusių eilėraščių rinkinys, tam tikras „scenarijus“.

Svarbų liudijimą randame prozinėje S. Šemetos dedikacijoje. Čia sakoma: „Akmens pašventinimą“, neseniai su didžiausiomis visos Žemaitijos iškilmėmis atšvęstą, didžiausią dėkingumą reikšdami įteikiame“ (*Sacram Lithothesim nuper a nobis maximo Samogitiae concursu celebratam, summo gratificandi studio consecramus*). Taigi leidinys yra tapatinams su iškilmėmis.

Įrodymų, jog į rinkinį sudėtos eilės buvo deklamuojamos, esama ir daugiau. Teatralizuotuose jėzuitų renginiuose buvo itin mėgstamos alegorijos, išreiškiančios tam tikras dorybes. Tikėtina, jog aptariamo leidinio dalių pavadinimai – Pamaldumas, Dosnumas, Teisingumas ir

³⁹ Ulčinaite, 2003, 254.

⁴⁰ Zaborskaitė, 1981, 126–132; Trilupaitytė, 1995, 123–125; Kazlauskas, 1970, 147–155; Jurgelėnaitė, 1998, 124–129; Šarkauskienė, 2003, 165–169.

Tvirtumas – nuoroda, jog būtent šią dorybę reprezentuoja jai skirtus eilėraščius deklamuojantis asmuo. Eilėraščiuose dažnai minimą iš dangaus nusileidusį sparnuotą būrį taip pat galėjo vaizduoti angelais persirengę kolegijos studentai.

Dar vienas būdingas viešai skaitomų tekstų bruožas – kreipiniai į dedikatą (sveikinant, ko nors prašant ir pan). Tiesa, tai beveik visos pagnirinės poezijos bruožas, bet kaip tik dėl to ši poezija gali būti siejama su sceniniu atlikimu. *Akmens pašventinime* po „skyriaus“ pavadinimu „Pamaldumas“ išspausdinta inskripcija: „Tau tarnauja dangus“ (*Tibi militat aether*). Atrodo, jog pamaldumo vaidmenį atliekantis skaitovas šiais žodžiais kreipiasi į Katkevičių. Tikėtina, jog odėse pateikti kreipiniai-maldos Griausmininkui, Švč. Mergelei taip pat buvo sakomos balsu, gal net giedamos. Esama kreipinių, skirtų auditorijai. I odėje klausama: „Matote? Ar mane apgauna...“ (*Vidētis? An me ludīt...*). Tvirtybės temai skirtoje epigrame sakoma: „Girdite? Gaudžia trimitai?...“ (*Auditis? Cecinere tubae?*). Tiesa, žinodami, jog šie klausimai atsirado imituojant Horacijų (plg.: *Auditis, an me ludīt... Carm.*, III, 4), juos galime traktuoti kaip poetinę priemonę. Kita vertus, šie kreipiniai sudaro orientavimosi į klausančią ir reginčią „publiką“ išpūdį.

Dar daugiau draminių elementų turi kitas Sarbievijaus kūrinys – epitalamijas *Vestuvių dovanos*, parašytas 1620 m. įvykusių Jono Karolio Katkevičiaus dukters Onos Scholastikos ir Jono Stanislovo Sapiegos vestuvių proga. Šį veikalą galima laikyti teatrine inscenizacija. Jame randame alegorinių gyvųjų paveikslų aprašymus ir personažų monologus, kuriuose aiškinama simbolinė proziniu tekstu perpasakoto paveikslų prasmė. Inszenizacijos veikėjai – personifikuota Akademinė, antikinės mitologijos dievybės Marsas, Astrėja, Himenėjas, alegorinės etinių vertybių figūros Garbė (*Honor*), Šlovė

(*Gloria*), Pamaldumas (*Pietas*), Dorybė (*Virtus*) ir kt. Sutuoktinius kūrinys reprezentuoja jų herbų ženklai: Sapiegų Kryžiai, Strėlė, Katkevičių Kardas, Grifas (jis taip pat veikėjas). Kūrinys suskirstytas į „scenas“, kurios pateikiamos emblemos žanro principu. Gyvojo paveikslų aprašymas atitinka emblemos ikoną. Vieno iš „scenoje“ veikiančių personažų lūpomis sentencijos forma paskelbiama pagrindinė kompozicijos mintis – lemos atitikmuo. Toliau ta mintis plėtojama kurio nors kito personažo kalboje, atitinkančioje emblemos žanro subskripciją. Inszenizaciją sudaro sutuoktinių dorybes – tėvynės meilę, abipusę pagarbą, santuokinę ištikimybę ir kt. – šlovinančios „emblemos“. Pavyzdžiui, pirmoji *Vestuvių dovanų* scena / emblema skirta Uoliojo Pamaldumo dorybei. Iš pradžių pateikiamos remarkos – prozinis gyvojo paveikslų perpasakojimas. Čia nurodoma, kad vestuvių vežime gabenamas Marsas, vienoje rankoje laikantis kitarą, kitoje – kardą ir strėlę (kardas – Katkevičių, strėlė – Sapiegų herbo ženklas). Virš debesų pasvirusi Astrėja strėlę sujungia su dviem Kryžiais (du kartus „perbrauktas“ herbinės Sapiegų Strėlės kotas sudaro du kryžius). Astrėja skelbia: „Atsidavęs Dievams Pamaldumas nugalės varinį Pergamą“ (*Proxima dis Pietas vel aethenea Pergama vincit*). Astrėjos frazė atitinka emblemos lema. Tuomet pateikiamas gyvojo paveikslų ir jų lydinčių tekstų (lemos ir eilėraščių) kompozicijos pavadinimas „Uolusis Pamaldumas“ (*Aemula Pietas*). Eilėraštyje tarsi embleminėje subskripcijoje aiškinama simbolinė gyvojo paveikslų prasmė. Uolusis Pamaldumas, kuris šiuo atveju yra veikėjas, bara Marsą už tai, kad strėlės jungia su plektrais (strėlės – karo metonimija, plektrai – šventės, karo priešybės atributai). Toliau sakoma, kad Astrėja tam prijungia prie strėlės dvigubą Kryžių, kad jaunavedžius lydėtų pamaldumas. Savo pasisakymą personifikuotas Pamaldumas baigia teigdamas, kad

Onos Durklas ir vikri Jono Strėlė atneša žvaigždes, t. y. pelno dangaus malonę. Panašiai kaip *Akmens pašventinime*, šiame emblemės struktūros kūrinyje panegirinę funkciją atlieka dedikatų heraldinių ženklų interpretacija.

Vestuvių dovanas ir *Akmens pašventinimą* sieja ne tik emblemiskumas – visai jėzuitų teatrinei bei parateatrinei veiklai būdingas bruožas⁴¹. Abiejuose kūrinuose vaizdo (epitalamijuje perpasakoto) ir teksto kompozicija arba „emblema“ yra skirta kokiai nors dorybei, o ši yra tos kompozicijos veikėjas.

Vestuvių dovanose pateiktos draminiams veikalams būdingos remarkos, kuriose ne tik perpasakojami gyvajame paveiksle dalyvaujančių personažų veiksmai, bet ir nurodoma, kad jie ištaria vieną ar kitą frazę. Pavyzdžiui: „Vestuvėms vadovaujantis dievas tėvynei kardą ir strėlę ištiesia. Dorybė jam dvigubą Kryžių įteikia. Nukreipusi ginklus į priešus, Kryžius į dievų buveines tiesdama, taip sušunka: „Nugalės priešų būrius abiejų įtvirtinimas“ (*Nuptiarum praeses deus Patriaeensem et sagittam porrigit. Virtus eidem Crucem geminam largitur. Illa, arma in hostiles acies, Cruces in domicilium supremum tendens, sic exclamat: Proteret hostiles munimen utrumque catervas*). Taigi epitalamijas, be abejonės, buvo numatytas vaidinti vestuvių iškilnių metu.

Akmens pašventinimo panašumas į *Vestuvių dovanas* (emblemė struktūra, dorybių alegorijos sudaro kiekvienos „emblemos“ pagrindą ir atlieka personažų funkciją) gali būti įrodytas, kad ir šis Sarbievijaus veikalas buvo skirtas viešai atlikti.

XVII–XVIII a. jėzuitų teatro veikalai skirstomi į dvi pagrindines grupes: oratoriniai (*actus oratoricus*) ir draminiai (*actus dramaticus*). Pirmajai grupei prikauso fabulos neturintys kūriniai: deklamacijos ir dialogai. Šie du žanrai XVII a. poetikose neretai painiojami, tačiau iš

⁴¹ Pelc, 1973, 207–219; Софронова, 1979, 205–216.

tiesų jie skyrėsi. Deklamacijos buvo atliekamos scenoje, tačiau nebūtinai, joms nereikėjo kostiumų, specialių aksesuarų⁴². Dialogais laikytini veikalai, kuriuose pateiktas keleto veikiančių asmenų pokalbis kokia nors tema. Dialogai galėjo atspindėti veiksmą, tuomet jie skiriami draminiam tipui⁴³. V. Zaborskaitė Lietuvos jėzuitų teatro veikalus skirsto į dialogus ir dramas (tragedijas bei komedijas). Pasak jos, labiausiai neapibrėžtas yra dialogo terminas: jis apima tiek proginius dialogo forma parašytus kūrinius, tiek nedideles pjeses⁴⁴. Mūsų atveju (kalbame apie parateatrinių renginių) būtų paranku remtis Benediktu Kazlausku, kuris aptaria fabulos neturinčių veikalų žanrus: deklamacijas, monologus, dialogus ir inscenizacijas⁴⁵. Tiesa, tyrėjas nepateikia griežtų apibrėžimų. Deklamacijos terminą jis vartoja ir plačiąja prame, kaip deklamuoti skirto kūrinio pavadinimą, apimančių monologus (vieno asmens deklamacija) ir dialogus (kelių asmenų deklamacijos). Tuomet įvedami deklamacinio monologo ir deklamacinio dialogo terminai. Pastaruoju įvardijami tie kūriniai, kuriuose veikia keli asmenys, tačiau konversacijos tarp jų nėra⁴⁶. Dialogus, kuriuose pasireiškia dramatinio veiksmo užuomazga, Kazlauskas vadina dramatiniais⁴⁷. Remiantis šia tipologija, *Akmens pašventinimo* žanrui nusakyti labiausiai tiktų deklamacinio dialogo terminas: deklamacijoje dalyvauja keturi veikėjai, nors juos sieja viena tema, tačiau tarpusavyje jie nesikalba, veiksmas vyksta, tačiau jis „uždarytas“ atskiros scenos rėmuose, taigi yra statiškas, todėl draminiu nelaikytinas. Sąlygiškai šį kūrinį dar galima pavadinti „iškilnių scenarijumi“, atsižvelgiant į tai, kad leidinys su-

⁴² Софронова, 1979, 186.

⁴³ Софронова, 1979, 185–187.

⁴⁴ Zaborskaitė, 1981, 84–85.

⁴⁵ Kazlauskas, 1970, 148.

⁴⁶ Kazlauskas, 1970, 154.

⁴⁷ Kazlauskas, 1970, 155.

darytas iš eilėraščių, skambėjusių akmens šventinimo apeigų metu.

Sarbievijaus *Akmens pašventinimo* analizė rodo, jog negalime šio kūrinio žanro apibrėžti vienareikšmiškai. Čia sudėti poetiniai tekstai – epigramos, odės – laikytini poeto lyrikos dalimi. Kita vertus, visas bažnyčios fundatoriui Katiškiui dedikuotas veikalas yra skirtas jam pašlovinti, taigi jį galime vadinti panegirika. Svarbu pažymėti, jog ši panegirika iliustruota graviūromis, kurios taip pat atlieka panegirinę funkciją, taigi grafinis vaizdas ir tekstas sudaro nedalomą visumą ir yra interpretuoti drauge. Šiuo požiūriu kūrinys artimas literatūrinės emblemos žanrui, o kartu – su juo glaudžiai susijusiai herbinei poezijai. Be to, emblemika paveikusi *Akmens pašventinimo* struktūrą: leidinį

sudaro keturios ikonų (graviūrų), lemų (inskripcijų) bei subskripcijų (eiluotų tekstų) kompozicijos. Emblemiškumas – vienas iš svarbiausių jėzuitų teatrinės ir parateatrinės veiklos bruožų. Esama ir daugiau požymių (dorybių alegorijos, atliekančios personažų funkciją, kreipiniai į dedikatą, auditoriją), leidžiančių *Akmens pašventinimą* vertinti kaip scenai ar šiaip viešai atlikti skirtą veikalą – deklamacinį dialogą. Draminių elementų randame ir kituose proginiuose Sarbievijaus kūriniuose. Pavyzdžiui, gyvųjų paveikslų aprašymai (remarkos), dialoginio pobūdžio veikėjų kalbos leidžia epitalamiją *Vestuvių dovanos* vadinti teatrine inscenizacija. Taigi Sarbievijus žinotinas ne tik kaip panegirikų, lyrinė eilių, bet ir kaip scenai skirtų veikalų autorius.

LITERATŪRA

Čiurinskas, Mintautas, 2003: „Įvadas“, Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto istorijos šaltiniai, Vilnius: Aidai, 7–30.

Daukšienė, Ona, 2004: „Krikščioniškosios poezijos raidos atspindžiai M. K. Sarbievijaus odėse Švč. Mergelės Marijai“, pranešimas konferencijoje *Senosios literatūros savitumas: požiūrių ir sampratų sankirtos*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004 10 28 (nepublikuota medžiaga).

Hymenodora Honore et Gloria internunciis almae Academiae Vilmensis nomine illustrissimis sponis d. d. Ioanni Stanislao Sapieha... atque Annae Chodkiewicz... oblata [anno 1620].

Horacijus, 1997: *Lyrika*, iš lotynų kalbos vertė H. Zabolis, Vilnius: Vaga.

Horatius, 1907: *Carmina*, Recensuit Fridericus Volmer, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri.

Jurgelėnaitė, Rasa, 1998: *Lotyniškoji laidotuvių poezija: XVI–XVII amžiaus pabaigos Vilniaus akademijos tekstų retorinė analizė*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Kazlauskas, Benediktas: 1970. „XVI–XVII a. Vilniaus akademijos drama ir teatras“, *Kultūrų kryžkelėje*, Vilnius: Mintis, 144–172.

Liškevičienė, Jolita, 2002: „Miles Christianus įvaidis LDK kultūroje“, *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, Acta Academiae artium Vilmensis, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 127–169.

Liškevičienė, Jolita, 1996: „Vilniaus akademijos spaustuvs embleminės graviūros kaita XVII a. Ženklas ir simbolis senojoje Lietuvos dailėje“, *Dailė*, Nr. 7, 5–85.

Mathiae Casimiri Sarbiewski e Societate Jesu Poloni Poemata omnia, editio omnium, quae adhuc prodierant, longe plenissima, 1892: edidit Thomas Wall, SJ, Staraviesiac: Typis et sumptibus collegii SJ.

Motiejus Kazimieras Sarbievijus, 1995: *Lemties žaidimai: poezijos rinktinė / Ludi fortunae: Lyrica selecta*, iš lotynų kalbos vertė O. Daukšienė, R. Katinaitė, E. Ulčinaitė, Vilnius: Baltos lankos.

Narbutas, Sigitas, 1998: „Sarbievijaus poezijos leidimai XVII a.“, *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 289–306.

Patiejūnienė, Eglė, 1998: *Brevitas ornata: Mązosios literatūros formos XVI–XVII a. LDK spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Pelc, Janusz, 1973: *Obraz – Słowo – Znak. Studium o emblematy w literaturze staropolskiej*. Wrocław i in.: Polska Akademia Nauk.

Sacra Lithothesis in prima templi, Magnae Virgini Marii dedicati, erectione a patribus Collegii Crosensis Societatis Iesu... liberalitate ... Ioannis Caroli Chodkiewicz... fundati auspiciato celebrata, ab eiusdem collegii Chodkiewicziani studiosa iuventute descripta... et oblata, 1621: Vilnae, typis Academicis Societatis Iesu.

Šarkauskienė, Skirmantė, 2003: *Lotyniškas XVI–XVII a. LDK epitalamijas*, Kaunas: Naujasis lankas.

Софронова, Л. А., 1979: Некоторые черты художественной природы польского и русского театров XVII–XVIII вв., *Славянское барокко*, Москва: Наука.

Trilupaitienė, Jūratė, 1995: *Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje*, Vilnius: Muzika.

Ulčínaitė, Eugenija; Jovaišas, Albinas, 2003: *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Ulčínaitė, Eugenija, 2001: „Vilnius XVI–XVII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos literatūroje“, *Gra-*

tulatio Vilnae / Vilniaus pasveikinimas: XVI–XVII amžiaus tekstų rinkinys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 24–71.

Wall, Thomas, 1892: „Locī variantes“, *Mathiae Casimiri Sarbiewski e Societate Iesu Poloni Poemata omnia*, Staraviesia: Typis et sumptibus collegii SJ.

Veteikis, Tomas, 1999: „Marija Sarbievijaus odėse ir epodėse“, *Metai*, Nr. 1, 88–97.

Zaborskaitė, Vanda, 1981: *Prie Lietuvos teatro ištakų: XVI–XVII a. mokyklinis teatras*, Vilnius: Mokslas.

Zabulis, Henrikas, 1982: *Respublikos idealai Romos aukso poezijoje*, Vilnius: Mokslas.

SACRA LITHOTHESIS (CONSECRATION OF THE STONE)

BY MOTIEJUS KAZIMIERAS SARBIEVIJUS: THE GENRE PROBLEM

Skirmantė Šarkauskienė

Summary

The article attempts to define the genre of one of the earliest creations by Sarbievijus – *Consecration of the Stone*. *Consecration of the Stone* is a collection of poems illustrated with prints. Sarbievijus included these texts into his poetry collections, and therefore these poems are to be considered a significant part of the poet's lyric creation. Due to formal similarity with the emblem genre (the prints correspond to icons, the inscription – to lemmas, and rhymed texts – to subscriptions), *Consecration of the Stone* may be analyzed as an emblematic creation.

Taking into consideration the circumstances of the appearance of the creation and the peculiarities of the text itself, the author of this article tries to prove that the poems included in the collection were recited during festivities. In such case *Consecration of the Stone* is to be considered a dramatic creation. An important circumstance is that the creation reflects festivities that were organized by the Jesuits of Kražiai college. Theatre and the forms common to it was the important range of the cultural programme pursued by the Jesuits order. In addition to that, there are numerous similarities bet-

ween *Consecration of the Stone* and another creation by Sarbievijus – an epithalamium *Hymenodora (Wedding Gifts)* – that has a number of characteristics of a dramatic creation. It includes descriptions of live pictures, and references showing that rhymed texts are speeches of characters. This is a dramatic pageant with antique mythological deities and personifications of abstract concepts expressing virtues acting as characters. *Consecration of the Stone* is associated with *Wedding Gift* through the emblematic structure (a feature typical of all theatrical activity of Jesuits), and the compositions of the reflection and the text meant for the glorification of some virtue performing the role of a character. The poems of *Consecration of the Stone* feature appeals to the dedicatee – the audience that sees and hears the recited texts.

On the basis of the existing typology of paratheatrical works, *Consecration of the Stone* should be attributed to the genre of declamatory dialogue: here four personified virtues are acting, but there is no conversation between them that would serve as a means of disclosing the action.

Gauta 2004 11 10

Priimta publikuoti 2004 12 16

Autorės adresas:

Lietuvių filologijos katedra,

Vilniaus universitetas

Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas

El. paštas: skirmantes@centras.lt